

อุปสมบท

เดือนกรกฎาคม ๒๔๔๙ ต้นเดือน ๘ ท่านได้อุปสมบท เวลา นั้นอายุย่างเข้า ๒๒ ปี บวช ณ วัดสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี มีฉายาว่า **จนฺทสโร**

พระอาจารย์ดี วัดประตูลาศ อำเภอมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นพระอุปัชฌายะ พระครูวินยานุโยค (เหนียง อินฺทโชโต) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

คู่สวด อยู่วัดเดียวกัน คือวัดสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้จำพรรษาอยู่วัดสองพี่น้อง ๑ พรรษา ปวารณาพระพรรษาแล้ว เดินทางมาจำพรรษา ณ วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ เพื่อเล่าเรียนพระธรรมวินัยต่อไป

การศึกษาของภิกษุสามเณรในสมัยนั้น การเรียนบาลีต้องท่องสูตรก่อน เมื่อท่องสูตรจบเบื้องต้นแล้ว จึงเริ่มจับเรียงมูล เริ่มแต่เรียนสนธิขึ้นไป หลวงพ่อวัดปากน้ำเริ่มต้นโดยวิธีนี้แล้ว เรียนนาม สมาส ตัทธิธ กิตก์ แล้วเริ่มขึ้นคัมภีร์จับแต่พระธรรมบทไป ท่านเรียนพระธรรมบทจบทั้ง ๒ บัณ

เมื่อจบ ๒ บัณแล้วกลับขึ้นต้นใหม่ เรียนมงคลทีปนิและสารลัคนหะตามความนิยมของสมัย จนชำนาญและเข้าใจและสอนผู้อื่นได้

เมื่อกำลังเรียนอยู่นั้น ท่านต้องพบกับความลำบากมาก สมัยนั้นเรียนกันตามกฎัดต้องเดินไปศึกษากับอาจารย์ตามวัดต่างๆ เมื่อฉันเข้า แล้วข้ามฟากไปเรียนที่วัดอรุณราชวราราม กลับมาฉันเพลที่วัด เพลแล้วไปเรียนที่วัดพระเชตุพน แต่ไม่ได้ไปติดๆ กัน ทุกวัน มีเว้นบ้างสลับกันบ้างไป

สมัยที่ท่านศึกษาอยู่นั้น กำลังนิยมใช้หนังสือขอมที่จารลงในใบลาน และนักเรียนที่ไปขอศึกษากับอาจารย์นั้น บทเรียนไม่เสมอกัน ต่างคนต่างเรียนตามความสมัครใจ กล่าวคือบางองค์เรียนธรรมบทเบื้องต้น บางองค์เรียนบั้นปลาย ยิ่งนักเรียนมาก หนังสือที่เอาไปโรงเรียนก็เพิ่มจำนวนขึ้น

เช่น นักเรียน ๑๐ คน เรียนหนังสือกันคนละผูก นักเรียนที่ไปเรียนนั้นก็ต้องจัดหนังสือติดตัวไปครบจำนวนนักเรียน เป็นทั้งนี้ก็เพราะนอกจากเรียนตามบทเรียนของตนแล้ว เอาหนังสือไปฟังบทเรียนของคนอื่นด้วย ช่วยให้ตนมีความรู้กว้างขวางขึ้น ฉะนั้นปรากฏว่านักเรียนต้องแบกหนังสือไปคนละหลายๆ ผูก แบกจนไหล่ลู่ คือว่าหนังสือเต็มป่า

หลวงพ่อดำปากน้ำเป็นนักเรียนประเภทดังกล่าว **ท่านพยายามไม่ขาดเรียน** แบกหนังสือข้ามฟากลงท่าประตุนกยูงวัดพระเชตุพน ไปขึ้นท่าวัดอรุณฯ เข้าศึกษาในสำนักนั้น ท่านเล่าให้ฟังว่าลำบากอยู่หลายปี ด้วยความเพียรของท่าน จนชาวประตุนกยูงเกิดความเลื่อมใส ได้พิจารณาเรื่องภัตตาหาร คือ อารามาท่านรับภัตตาบัตเป็นประจำ และขาดเหลือสิ่งใดขอพิจารณา

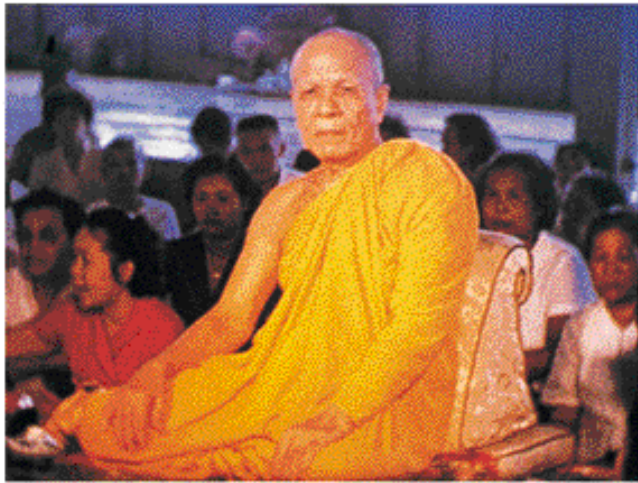
ระยะนี้ท่านเริ่มมีความสุขขึ้นเรื่องภัตตาหาร มีแม่ค้าขายข้าวแกงคนหนึ่งจัดอาหารเพลถวายเป็นประจำ แม่ค้าคนนี้ชื่อนวม เมื่อหลวงพ่от่านย้ายมาวัดปากน้ำ แม่ค้าผู้นี้ทุพพลภาพ ลงเพราะความชรา ขาดผู้อุปการะ ท่านได้รับตัวมาอยู่วัดปากน้ำได้อุปการะทุกวิถีทาง เมื่อสิ้นชีวิตก็ได้จัดการฌาปนกิจศพให้

หลวงพ่อบอกว่า “เป็นมหากุศล เมื่อเราอดยาก อุบาสิกา นวม ได้อุปการะเรา ครั้นอุบาสิกา นวม ยากจน เราได้ช่วยอุปภัมภ์ ที่สุดต่อที่ สุดมาพบกันจึงเป็นมหากุศลอันยากที่จะหาได้ง่ายๆ”

ท่านเดินทางไปศึกษาในสำนักต่างๆ อยู่หลายปี ครั้นต่อมามีผู้เลื่อมใสในท่านมากขึ้น พวกข้าหลวงในวังกรมหมื่นพิชัย-มหินทโรดม ซึ่งชาวบ้านใกล้เคียงเรียกว่า “วังพระองค์เพ็ญ” เลื่อมใสในท่าน เวลาเพลช่วยกันจัดสำรับคาวหวานมาถวายทุกวัน นับว่าเป็นกำลังส่งเสริมให้สะดวกแก่การศึกษาเป็นอย่างดี

เมื่อได้กำลังในด้านส่งเสริมเช่นนี้ หลวงพ่อจึงจัดการตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดพระเชตุพน โดยใช้กุฏิของท่านเป็นโรงเรียน สมัยนั้นโรงเรียนวัดพระเชตุพนมีหลายแห่ง ใครมีความสามารถก็ตั้งได้ หลวงพ่อวัดปากน้ำสมัยนั้นท่านได้ มหาปี วสุตตมะ เปรียญ ๕ ประโยคเป็นครูสอน โดยท่านจัดหานิตยภัตรถวายเอง

มหาปี วสุตตมะผู้นี้มาจากวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขม ฐมฺมสโร) มา เมื่อคราวสมเด็จพระ

จากวัดมหาธาตุมา เป็นเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ท่านตั้งโรงเรียน
เอง และเข้าศึกษาด้วยตนเองด้วย เรียนขึ้นธรรมบทใหม่ ท่านว่า
พ้นความจำทบ ทวนให้ดีขึ้น มีภิกษุสามเณรเข้าศึกษา ๑๐ กว่ารูป

ต่อมาการศึกษาทางบาลีเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม
ทางคณะสงฆ์จัดหลักสูตรการศึกษา เริ่มให้เรียนไวยากรณ์ วัด
พระเชตุพนดำเนินตามแนวนั้น และได้รวมการศึกษาเป็นกลุ่ม
เดียวกัน การศึกษาตามแบบเก่าต้องยุบตัวเอง เพื่อให้เข้ายุค
ไวยากรณ์ โรงเรียนที่กล่าวถึงนี้ก็จะจบไป

หลวงพ่อดำรงใจตั้งใจศึกษา จนเข้าใจตามหลักสูตรนั้นๆ แต่ไม่ได้แปลในสนามหลวง แม้การสอบเปลี่ยนจากแปลด้วยปากมาเป็นสอบด้วยการเขียนตอบ ท่านก็ไม่ได้สอบ เพราะการเขียนท่านไม่ถนัดมากนัก และอีกประการหนึ่งท่านไม่ปรารถนาด้วย แต่สำหรับผู้อื่นแล้วท่านส่งเสริมและให้กำลังใจ โดยพูดเสมอว่า

“การศึกษานั้นเปลี่ยนชีวิตผู้ศึกษาให้สูงกว่าพื้นเดิม คนที่มีการศึกษาจะได้อะไรดีกว่า ประณีตกว่าผู้อื่น คนมีวิชาเท่ากับได้สมบัติจักรพรรดิ ใช้ไม่หมด”

ต่อจากนั้นท่านก็มุ่งธรรมาปฏิบัติ เบื้องต้นอ่านตำราก่อน โดยมากใช้**วิสุทธิมรรค** ท่านศึกษาตามแบบแผน เพื่อจับเอาหลักให้ได้ก่อน ประกอบกับนักศึกษาทางปฏิบัติกับอาจารย์ท่านได้ผ่านอาจารย์มามาก เช่น เจ้าคุณพระมงคลทิพมุนี (ม้วย) อดีตเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิ พระครูฐานานุกรม (โป) วัดพระเชตุพน พระอาจารย์สิงห์ วัดละครท่า จังหวัดธนบุรี พระอาจารย์ปลื้มวัดเขาใหญ่ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดกาญจนบุรี ใครว่าดีที่ไหน ท่านพยายามเข้าศึกษา เมื่อมีความรู้พอสมควร ได้ออกจากวัดพระเชตุพนไปจำพรรษาต่างจังหวัด เพื่อเผยแพร่ธรรมวินัยตามอัธยาศัยของท่าน แต่ส่วนมากแนะนำทางปฏิบัติ การเทศนาท่านใช้ปฏิภาณ

แหล่งสุดท้าย ท่านได้ไปอยู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี คราวหนึ่งโดยท่านเห็นว่าวัดนั้นเป็นที่สงัดสงบเหมาะ

สมแก่ผู้ที่ต้องการความเพียรทางใจ ไกลจากหมู่บ้านเป็น วัดโบราณมีลักษณะกึ่งวัดร้างอยู่แล้ว พระพุทธรูปศิลาองค์ใหญ่น้อย นับจำนวนร้อยถูกทำร้ายเพราะอันธพาลบ้าง เพราะความเก๋าคร้าคร่าบ้าง พระเศียรหัก แขนหัก ดูก่เลือนกล่นไปหมด

ท่านเกิดความสังเวชในใจ ใช้วิชาพระกรรมฐานแนะนำประชาชน แนะนำผู้มีศรัทธาให้ช่วยปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปเหล่านั้น พรรณนาอานิสงส์แห่งการเสียสละ พระพุทธรูปได้ถูกปฏิสังขรณ์ขึ้นบ้าง แต่เพราะมีใช้น้อย จึงต้องใช้เวลานาน การซ่อมนั้นยังไม่ทันสมความมุ่งหมาย ประชาชนได้เข้าปฏิบัติธรรมกันมาก

สมัยนั้น การปกครองประเทศจัดเป็นมณฑล เจ้าเมืองสุพรรณบุรี และสมุหเทศาภิบาล เกรงว่าจะเป็นการมั่วสุมประชาชน วันหนึ่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี ได้พบกับสมเด็จพระวันรัต (ติสสทตฺตเถร) วัดพระเชตุพน เวลานั้นดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอกาญจนาภิเษก ได้ปรารภถึงเรื่องหลวงพ่อดำไปทำพระกรรมฐานที่นั่น จะเป็นการไม่เหมาะสมแก่ฐานะ ขอให้ทางคณะสงฆ์พิจารณาเรียกกลับ หลวงพ่อดำจึงจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุมาด้วยความเคารพในการปกครอง แล้วมาอยู่วัดสองพี่น้อง จังหวัดเดียวกัน

วัดสองพี่น้อง พระเถระในวัดนั้น ไม่เห็นความสำคัญในการศึกษา มีบางท่านสนใจ แต่ไม่สามารถจะจัดการไปได้ เพราะพระเถระส่วนใหญ่ไม่ส่งเสริม ผู้สนใจก็ส่งภิกษุสามเณรผู้ใคร่ต่อ

การศึกษามาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ หลวงพ่อวัดปากน้ำมาอยู่วัดสองพี่น้องได้เป็นกำลังตั้งโรงเรียนนักธรรมขึ้น โดยไม่ครั้นคร้ามต่ออุปสรรคใดๆ ได้ผลสืบต่อมาจนบัดนี้ และท่านได้ชักชวนตั้งมูลนิธิเพื่อการศึกษาขึ้น โดยมีคณะกรรมการ มูลนิธินั้นได้เป็นทุนการศึกษามาจนทุกวันนี้ นับว่าท่านได้ทำความดีไว้แก่วัดสองพี่น้องเป็นเดิมมา

สมเด็จพระวันรัต (ติสฺสทตฺตเถร) วัดพระเชตุพน ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดธนบุรี ในยุคนั้น วัดปากน้ำเป็นพระอารามหลวง วัดหนึ่งในอำเภอนั้นว่างเจ้าอาวาสลง พระคุณท่านหวังจะอนุเคราะห์หลวงพ่อดปากน้ำให้มีที่อยู่เป็นหลักฐาน หวังเอาตำแหน่งเจ้าอาวาสผูกหลวงพ่อไว้วัดปากน้ำเพื่อไม่ให้เร่ร่อนไปโดยไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง

ครั้งแรกท่านได้พยายามปิดไม่ยอมรับหน้าที่ แต่ครั้ง
แล้วก็จำต้องยอมรับด้วยเหตุผล ก่อนจะส่งไปนั้นสมเด็จพระวันรัตตั้งข้อแม้ให้หลายข้อ เช่น ห้ามแสดงอภินิหาร และทำการเกินหน้าพระคณาธิการวัดใกล้เคียง ให้เคารพการปกครองตามลำดับ ให้ออดทน เพื่อความสงบ และไม่ให้อำนาจอย่างรุนแรง

การที่เจ้าคณะอำเภอเอาคำมั่นสัญญา กับหลวงพ่อดปากน้ำเช่นนั้น เพราะเห็นว่าหลวงพ่อดปากน้ำชอบทำสิ่งที่ตนเห็นว่าดีงาม ไม่ชอบอยู่เฉยๆ โดยไม่ทำกิจอะไรให้เป็นประโยชน์ขึ้นแม้แก่ตัวเอง

อนึ่ง เจ้าคณะอำเภอก็ได้ปกครองอำเภอนี้มานาน ทราบซึ่งถึงอรรถาัยและความเป็นไปในอำเภอนั้นได้ดี เพราะจิตปราณี จะไม่ให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่ใครผู้ใด หวังความสงบในการปกครองเป็นหลักสำคัญ เบื้องต้นหลวงพ่อดปากน้ำท่านยอมรับด้วยดี เป็นทั้งนี้ก็เนื่องด้วยยังไม่เคยประสบความขัดข้อง เนื่องด้วยยังไม่เคยปกครองวัดมาก่อน

พ.ศ. ๒๓๕๙ ราวปีนั้น วันเดือนจำไม่ได้ ท่านได้จากวัดพระเชตุพนในฐานะเป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ โดยเรือยนต์หลวง ซึ่งกรมการศาสนาจัดถวาย เพื่อเป็นเกียรติยศแก่พระอารามหลวง มีพระอนุจรติดตามมา ๔ รูป ทางกรมได้จัดสมณบริหารถวายเจ้าอาวาสและนิยภัตรอีก ๔ เดือนๆ ละ ๓๐ บาท พระอนุจร ๔ รูป รูปละ ๒๐ บาท เจ้าคณะอำเภอกาฬิ-เจริญนำมาส่งถึงวัดปากน้ำ พร้อมด้วยพระเถรานุเถระและพระคณาธิการในอำเภอนั้นมากรูป มีคฤหัสถ์ชายหญิงหลายคนมาต้อนรับ ก่อนจะมาวัดปากน้ำ ท่านได้เป็นฐานานุกรมของเจ้าคุณพระศากยยุติวงศ์ เจ้าคณะอำเภอในตำแหน่งสมุห์ด้วย

สภาพของวัดปากน้ำสมัยนั้นทุกอย่างไม่เรียบร้อย มีสภาพกึ่งวัดร้าง เป็นที่ควรแก้ไขให้เป็นวัดสมสภาพ งานเบื้องต้นหลวงพ่อดปากน้ำได้ประชุมพระภิกษุสามเณรที่อยู่เดิม และมาใหม่ ท่านให้อิโวาทปรับความเข้าใจแก่กันว่า

“เจ้าคณะอำเภอส่งมาเพื่อให้รักษาวัด และปกครอง
 ตกเดือนว่ากล่าวผู้อยู่วัดโดยพระธรรมวินัย อันจะให้วัดเจริญได้
 ต้องอาศัยความพร้อมเพรียง และเห็นอกเห็นใจกัน จึงจะ
 ทำความเจริญได้ ถิ่นนี้ไม่คุ้นเคยกับใครเลย มาอยู่นี้เท่ากับถูก
 ปลอ่ย โดยไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร เพราะต่างไม่รู้จักกัน

แต่ก็มั่นใจว่า ธรรมที่พวกเราปฏิบัติตรงต่อพระพุทธ
 โอวาท จะประกาศความราบรื่น และรุ่งเรืองให้แก่ผู้มีความ
 ประพฤติเป็นสัมมาปฏิบัติ ธรรมวินัยเหล่านั้นจะกำจัดอธรรม
 ให้สูญสิ้นไป

พวกเราบวชกันมาคนละหลายๆ ปี ปฏิบัติธรรมเข้าชั้น
 ไทน์ มีพระปาฏิโมกข์เรียบร้อยอย่างไร ทุกคนทราบความจริง
 ของตนได้ ถ้าเป็นไปตามแนวพระธรรมวินัยก็น่าสรรเสริญ ถ้า
 ผิดพระธรรมวินัยก็น่าเศร้าใจ เพราะตนเองก็ติเตียนตนเอง

ได้เคยพบมาบ้าง แม้บวชตั้งนานนับสิบๆ ปี ก็ไม่มีภูมิจะ
 สอนผู้อื่น จะเป็นที่พักของศาสนาก็ไม่ได้ ได้แต่อาศัยศาสนาอย่าง
 เดียว ไม่ทำประโยชน์ให้เกิดแก่ตนและเกิดแก่ท่าน ชำร่วยยังทำ
 ให้พระศาสนาเศร้าหมองอีกด้วย บวชอยู่อย่างนี้เหมือนตัวเสฉวน
 (เรื่องเสฉวนนี้หลวงพ่อกำลังชอบพูดบ่อยๆ ต่อมาก็หายไป) จะได้
 ประโยชน์อะไรในการบวช ในการอยู่วัด

ฉันมาอยู่วัดปากน้ำ จะพยายามตั้งใจประพฤติให้เป็นไปตามแนวพระธรรมวินัย พวกพระเก่าๆ จะร่วมกันก็ได้ หรือว่าจะไม่ร่วมด้วย ก็แล้วแต่อัธยาศัย ฉันจะไม่รบกวนด้วยอาการใดๆ เพราะถือว่าทุกคนรู้สึกผิดชอบด้วยตนเองดีแล้ว

ถ้าไม่ร่วมใจก็ขออย่าขัดขวาง ฉันก็จะไม่ขัดขวางผู้ไม่ร่วมมือเหมือนกัน ต่างคนต่างอยู่ แต่ต้องช่วยกันรักษาระเบียบของวัด คนจะเข้าจะออก ต้องบอกให้รู้ ที่แล้วมาไม่เกี่ยวข้อง เพราะยังไม่อยู่ในหน้าที่ จะพยายามรักษาเมื่ออยู่ในหน้าที่”

นี่เป็นโอวาทที่หลวงพ่อกำหนดให้แก่ ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา เมื่อไปครองวัดนั้น ผู้เขียนได้ร่วมประชุมอยู่ด้วย

ครั้นต่อไปถูกมรสุมขนาดหนัก โอวาทนั้นกลายเป็นคำพูดที่อวดดีไป แต่หลวงพ่อดัดปากน้ำท่านทำเป็นไม่รู้เท่านั้น ไม่ปรีปากโต้แย้งอย่างไร แต่ภายในเร่รังวัดกวัดขันภิกษุสามเณรยิ่งขึ้น แต่กวัดขันได้แต่พวกที่ติดตาม และภิกษุสามเณรที่เข้าสำนักใหม่ เปิดการสอนกรรมฐานเป็นหลักฐานขึ้น ประชาชนต้อนรับด้วยปลาตะเพียน แต่ส่วนมากเป็นชาวบ้านตำบลเมืองอื่นและมาจากไกล ส่วนข้างเคียงก็มีบ้าง เวลาย่ำค่ำแล้ว มีการอบรมภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกาทุกวัน แล้วบำเพ็ญสมณธรรมด้วย ความดีเริ่มฉายรัศมีขึ้น ความเดือดร้อนก็เป็นเงาแฝงมา

เด็กๆ ที่ไม่ได้รับการศึกษา ครอบงวนวัดมาก แทบไม่มีที่ว่างที่ชวนกันมาเอะอะในวัดและยิงนกเล่น เป็นภัยแก่วัด ครั้นจะตักเตือนว่ากล่าว หรือใช้อำนาจ ก็ไม่แน่ว่าจะเกิดความราบรื่น เพราะชาวบ้านแถวนั้นยังไม่เกิดความนิยมในท่าน เขานิยมพระพวกเก่ามากกว่า

ท่านพูดออกมาคำหนึ่งว่า **“เด็กๆ ที่ไร้การศึกษาเป็นคนรกรชาติ มาเที่ยวรังแกวัดต่อไปก็กลายเป็นพาล”**

ไม่ช้าท่านได้ตั้งโรงเรียนราษฎร์สำหรับวัดขึ้น โดยหาทุนค่าครูเอง ได้คำอุปการะจากท่านผู้หญิงสุธรรมมนตรี (กิมไฉ่ สุจริตกุล) บ้าง หลวงฤทธิธรรมาจารย์ในคลองบางหลวง บ้านอยู่ข้างวัดสังกระยาบ้าง จากนายต่าง บุญยमानพ ธนบดี ตลาดพลูบ้าง พระภิรมย์ราชาวาจรงค์ บ้านตรงข้ามหน้าวัด และ

ท่านผู้มีศรัทธาอีกหลายคน ทางกรรมการอำเภอส่งเสริมให้กิจการของโรงเรียนดำเนินไปโดยสะดวก

นักเรียนจากจำนวน ๑๐ เป็นจำนวนร้อย จนถึงสามร้อยเศษให้ได้รับการศึกษา โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ภาวะของวัดปากน้ำค่อยดีขึ้น ผู้ปกครองเด็กเห็นบุญคุณของท่านเกิดความเลื่อมใส

บางคนมาพูดว่า “หลวงพ่อดีมาก ลูกหลานผมได้เข้าโรงเรียนเพราะหลวงพ่ออนุเคราะห์ นโยบายของหลวงพ่่วัดปากน้ำ เป็นเบื้องต้นให้คนเกรงใจวัดและเห็นบุญคุณของวัด การเกาะเกาะรานในวัดก็ค่อยๆ จางไป บัดนี้แทบพูดได้ว่าไม่มีคนรังแกวัด

ต่อมา ทางปกครองได้ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ทางรัฐบาลได้จัดโรงเรียนสถานการศึกษาทั่วถึงกัน ประจวบกับเจ้าอาวาสวัดขุนจันทร่วางลง เจ้าคณะจังหวัดธนบุรีมอบให้หลวง พ่่วัดปากน้ำรักษาการวัดขุนจันทร ท่านได้ย้ายโรงเรียนภาษาไทย จากวัดปากน้ำ ไปตั้งการสอนที่วัดขุนจันทร ต่อมาทางวัดเห็นว่า หมดความจำเป็นจึงเลิกกิจการด้านนี้ มอบให้รัฐบาลรับภาระหลวงพ่อดำเนินมาจัดการศึกษาทางบาลีและทางปฏิบัติธรรมต่อไป

ต่อจากนั้นได้เริ่มจัดการศึกษา นักธรรมและบาลีประจำสำนัก ครั้งแรกนักเรียนบาลีไปเรียนต่างวัด เช่น วัดอนงค์ วัดกัลยาณมิตร วัดประยูรวงศ์ วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน จังหวัดพระนคร ตามแต่นักเรียนจะสมัครใจสำนักไหน

สมัยนั้น การคมนาคมใช้เรือจ้างและเรือนต์ จังหวัดธนบุรี ยังไม่มีถนน สะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ ยังไม่ได้สร้าง นักเรียนต้องลำบากด้วยการเดินทาง แต่สำเร็จด้วยความพยายามของนักเรียน วัดเพียงแต่ส่งเสริมและอุปการะ มีนักเรียนและเปรียญประจำสำนักขึ้น และเป็นมาด้วยการลำบาก

การอบรมจิตใจดำเนินคู่กันมา **ใครต้องการเรียนปริยัติ เรียน ใครต้องการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติ** ย่อมศึกษาได้ตามอัธยาศัย ไม่ได้อย่างเดียว คือไม่ยอมให้อยู่เปล่า ไม่ศึกษาไม่ปฏิบัติ ก็ทำหน้าที่การบริหารไป กิจการของท่านอยู่ในความเพ่งเล็งของประชาชน โดยวิธีนี้ย่อมเป็นที่ภาคภูมิใจของท่านนัก

ท่านพูดว่า **“ดอกไม้ที่หอมไม่ต้องเอาน้ำหอมมาพรมก็หอมเอง ใครจะห้ามไม่ได้ ชากศพไม่ต้องเอาของเหม็นมาละเลงใส่ ชากศพก็ต้องแสดงกลิ่นศพให้ปรากฏปิดกันไม่ได้”**

เพราะการขาดแคลนเรื่องอาหาร การบริโภคมีอยู่ประจำ หลวงพ่อวัดปากน้ำคิดแก้ไข ด้วยวิธีเลี้ยงภิกษุสามเณรทั้งวัด โดยท่านรับภาระทั้งสิ้น

ท่านเคยพูดว่า **“กินคนเดียว ไม่พอกิน กินมากคนกินไม่หมด พวกแกคอยดู สำเร็จขึ้นา”**

อันความจริงส่วนตัวท่านพอมิแก่สภาพ แต่อัธยาศัยที่ท่านอยู่ไม่ได้ จึงตั้งโรงครัววัดขึ้น เพื่ออุปการะแก่ผู้ปฏิบัติธรรมและนัก

ศึกษาปริยัติ ท่านได้ปฏิบัติการเลี้ยวพระมาตั้งแต่ราวปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ เมื่อ ท่านมรณภาพแล้ว การเลี้ยวพระก็คงมีอยู่จนทุกวันนี้ นับเป็นเวลาประมาณ ๔๔ ปี เริ่มต้นจนถึงวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ อันเป็นวันมรณภาพ เริ่มแต่จำนวนภิกษุสามเณร ๒๐-๓๐ รูป จนถึง ๕๐๐ รูปเศษ

การอบรมภิกษุสามเณร คฤหัสถ์ บรรพชิตนั้น ถือเป็นกิจสำคัญของหลวงพ่อดัดปากน้ำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ผู้เขียนจำไม่ได้ เกิดเรื่องอาชญากรรมขึ้นในวัด วันนั้นพระกมล ศิษย์ที่ถูกใจของท่าน ในด้านเทศนาใช้ปฏิภาณ และด้านปฏิบัติขั้นดี ได้เทศนาหัวข้อธรรม เกี่ยวแก่พระกรรมฐานอยู่

หลวงพ่อดัดปากน้ำอยู่ด้วย (ต่อมาหลวงพ่อดัดได้ส่งพระกมลนี้ไปอยู่จังหวัดเพชรบุรี เพื่อเผยแผ่ธรรม ทำงานอยู่ ๓-๔ ปี ก็ถึงมรณภาพ) เมื่อเสร็จการอบรมแล้วประมาณ เวลา ๒๐.๐๐ น. ต่างกลับยังที่พักของตน มีผู้ลอบสังหารหลวงพ่อดัดปากน้ำที่หน้าศาลาการเปรียญ

ขณะที่ท่านออกมาจากศาลาจะกลับกุฏิ ผู้ร้ายใช้ปืนยิงท่านถูกจีวรท่านทะลุ ๒ รู ยิงนายพร้อม อุปัฏฐากผู้ติดตามหลังถูกที่ปากทะลุแก้มเป็นบาดแผลสาหัส แต่ไม่ถึงแก่กรรม ท่านรอดมาได้ อย่างน่าอัศจรรย์ น่าจะเป็นเทวดาผู้รักษาวัดปากน้ำยังต้องการท่านอยู่ จึงให้คลอดแคล้วอันตรายแห่งชีวิตอย่างหวุดหวิด

ถ้าท่านสิ้นชีวิตในขณะนั้น วัดปากน้ำก็น่าจะไม่มีใครความหมายอะไร
สำหรับท่านและคนทั่วไป

ระยะนี้ความตึงเครียดกับเจ้าคณะอำเภอภาษีเจริญทวี
ขึ้นอีก เข้ากันไม่ติดดุจขม้นกับปูน ทางเจ้าคณะอำเภอว่าวัดปากน้ำ
ผิดสัญญาต่อกันไม่ทำตามโอวาท ทางวัดปากน้ำก็ว่า จะให้งอมมือ
งอเท้าฉันไม่ได้ประโยชน์ท่าน ชีวิตเป็นหมัน ท่านพูดแข็งแรงมาก
ฟังท่านแล้วก็หนักใจ แล้วท่านก็ดำเนินปฏิบัติหารุดหน้าต่อไป

“คำว่าถอยหลัง ท่านไม่เคยใช้”

สมัยกำลังตั้งเนื้อตั้งตัว ท่านคิดก้าวหน้าไปไกลมาก กล่าว
คือมีความตั้งใจมั่นในการศึกษา พุดมาไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี ว่าจะ
สร้างโรงเรียนถาวรขนาด ๓ ชั้น จนนักเรียนได้ ๑,๐๐๐ คน ๒ ชั้น
ล่างให้เรียนปริยัติ ชั้นที่ ๓ จะให้เรียนปฏิบัติธรรม ถ้าหลังเดียว
ไม่พอจะสร้างขึ้นอีก ๑ หลังขนาดเดียวกัน ได้ฟังท่านสร้างวิมาน
บนอากาศมานาน ฟังแล้วก็ไม่ได้ใส่ใจ เพราะเกิดความคิดเห็น
ว่าย่อมเป็นไปได้ และปรารถนาต่อไปว่า เมื่อสร้างโรงเรียน สำเร็จ
แล้วจะจัดการฉลองมีแจง ๕๐๐ โดยหาเจ้าภาพจัดสำหรับคาวหวาน
องค์ละคู่ สมณบริขารพร้อมรวม ๕๐๐ ชุด เท่าจำนวนพระ

ถ้าการเนินช้ำถึงพ.ศ. ๒๕๐๐ จะจัดการฉลองโดยอาราธนา
พระจำนวน ๒๕๐๐ รูป พร้อมด้วยสมณบริขารดังกล่าวแล้วครบ
ชุด เมื่อเสร็จแล้วสำหรับคาวหวานขอถวายไว้สำหรับวัด วัด

ปากน้ำก็จะสมบูรณด้วยเครื่องใช้เป็นประโยชน์แก่วัดต่อไป และ
พูดแถมท้ายว่า **“แกคอยดู จะสนุกกันใหญ่”**

เป็นความตั้งใจของหลวงพ่อดปากน้ำดังนั้น ท่านชอบพูด
เรื่องนี้กับผู้เขียน และท่านก็รู้ว่าผู้เขียนไม่ได้เลื่อมใสอะไรในท่าน
มากนัก แต่ชอบพูดฝากไว้

**หลวงพ่อดปากน้ำอยู่ในลักษณะ“พูดจริงทำจริง”
และไม่ใคร่ฟังเสียงใครคัดค้าน เมื่อท่านมองเห็นช่องจะสำเร็จ**

ฉะนั้น โรงเรียนทันสมัยหลังหนึ่ง จึงเกิดขึ้นในวัดปากน้ำ
เป็นตึก ๓ ชั้นจริงดังพูด พร้อมด้วยเครื่องประดับตกแต่งอย่างดี
ยิ่ง และทันสมัย มีห้องเรียน ห้องน้ำ ห้องส้วมประจำชั้น มี
เครื่องอุปกรณ์การศึกษา ชั้น ๑ ครอบบริบูรณ์สมแก่นักเรียนจำนวน
ไม่น้อยกว่าที่ได้ดำริไว้

ชั้นบนเปิดเป็นห้องโถง เพื่อปฏิบัติพระกัมมฐานสมจริง
ดังปณิธานที่ได้ตั้งไว้ เป็นโรงเรียนตึกคอนกรีตเสริมเหล็กสูง ๓ ชั้น
ยาว ๒๙ วา ๒ คอก กว้าง ๕ วา ๑ คอก ค่าก่อสร้าง ๒,๕๙๘,๑๑๐.๓๙
บาท (สองล้านห้าแสนเก้าหมื่นแปดพันหนึ่งร้อยสิบบาทสามสิบ
เก้าสตางค์) ติดไฟฟ้าและพัดลมทันสมัย

โรงเรียนหลังนี้เป็นพยานแห่งความฝันของหลวงพ่อด
ปากน้ำว่า **“มิใช่ดีแต่พูด ย่อมทำดีตามพูดด้วย”**

จึงควรแก้คำสรรเสริญยิ่งนัก แต่การฉลองนั้นท่านรอ ๒๕ ศตวรรษ เมื่อใกล้ ๒๕ ศตวรรษ ท่านเกิดอาพาธ ไม่สามารถจะดำเนินงานตามเจตนาได้ โรงเรียนหลังนี้เป็นประโยชน์แก่คณะสูงมาก เพราะเมื่อก่อนนั้นการสอบนักเรียนมหานวมวินัยไปวัดโน้นบ้าง แล้วแต่เจ้าคณะอำเภอจะส่งไป ได้รับความขัดข้องประการต่างๆ บางแห่งก็ใกล้ บางแห่งก็ไกล ไม่สะดวกด้วยสถานที่สอบ

เมื่อโรงเรียนวัดปากน้ำสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ทางคณะสงฆ์ได้ย้ายการสอบจากที่อื่นมาเปิดสนามสอบที่วัดปากน้ำ รวมสอบแห่งเดียวในอำเภอภาษีเจริญ ธนบุรี เป็นการสะดวกแก่นักเรียนทุกประการ บางวันก็มาฉันเพลที่วัดปากน้ำเสียทีเดียว เป็นสถานที่สอบประจำทุกปีมา

เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๐๒ เป็นวันครบ ๑๐๐ วัน นับแต่หลวงพ่อดำปากน้ำถึงแก่มรณภาพ ศิษยานุศิษย์ ท่านที่เคารพนับถือได้บำเพ็ญกุศลสดตมวาร ตามศาสนพิธีได้มีเทศน์ปฐมนิเทศนาแจ่ง ๕๐๐ โดยหาเจ้าภาพรับเป็นองค์อุปถัมภ์ ๕๐๐ คน บริจาคจตุปัจจัยคนละ ๑๐๐ บาท เมื่อปัจจัยเหลือจากการใช้จ่ายแล้ว จะรวบรวมไว้เป็นทุนพระราชทานเพลิงศพต่อไป

ทั้งนี้ช่วย กันสนองความตั้งใจของหลวงพ่อดำปากน้ำให้เป็นผลสำเร็จแม้ท่านมรณภาพแล้ว ก็ยังภูมิใจว่าหลวงพ่อดำได้กระทำ เพราะปรารถนาคุณสมบัติของท่านเป็นมูลเหตุ และแจ้งหัวร่อยนี้ย่อมเป็นไปเรียบร้อยสมเกียรติของท่านทุกประการ

การปฏิบัติธรรมด้านพระกัมมัฏฐาน ถือว่าเป็นงานใหญ่ในชีวิตของท่าน ด้านคันถธุระมอบให้ศิษย์ที่เป็นเปรียญดำเนินงานไป นักปฏิบัติเพิ่มจำนวนยิ่งขึ้น เพราะท่านมีความปรารถนาไว้ตั้งแต่มาปกครองวัดปากน้ำ และได้ปฏิญาณในพระอุโบสถว่า **“บรรพชิตที่ยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุข”**

ฉะนั้นใครจะบ่ายหน้ามาฟังท่าน จึงไม่ได้รับคำปฏิเสธกลับไป ใครพูดถึงจำนวนภิกษุสามเณรว่ามากมายเกินไป ท่านติใจกลับหัวเราะพูดว่า **“เห็นคุณพระพุทธศาสนาไหมล่ะ”**

ถ้าพูดถึงเรื่องนี้เป็นอุกอารมณ์มากทีเดียว ท่านไม่พูดว่าเลื่องไม่ไหว มีแต่พูดว่า **“ไหวชินา”** แล้วก็หัวเราะ คิดว่าท่านคงปลื้มใจที่ความคิดฝัน ของท่านเป็นผลสำเร็จขึ้น

การบำเพ็ญสมณธรรม ด้วยการเจริญพระกัมมัฏฐาน กำลังแพร่มีไปไกล ประชาชนต้อนรับการปฏิบัติ ภิกษุสามเณรต่างจังหวัดมากขึ้น เกียรติคุณก็แพร่หลาย วันธรรมสวนะจะเห็นคนลงเรือจ้างจากปากคลองตลาดมาวัดปากน้ำไม่ขาดสาย จนพวกเรือจ้างติใจไปตามๆกัน เพราะเพิ่มรายได้แก่ผู้มีอาชีพทางนั้น วันพฤหัสบดีเป็นวันเรียนและเริ่มปฏิบัติ วันนั้นก็มีคนมาก วันละหลายๆสิบคนก็มี ยิ่งทางรถสะดวก คนยิ่งมากขึ้น

ผู้ปฏิบัติคนใดเห็นธรรมด้วยปัญญาของตน ท่านบอกว่าได้ธรรมกาย อันคำว่าธรรมกายนั้น เป็นคำที่แปลกหูคนเฒ่ามาๆ

เพราะเป็นชื่อที่ไม่มีใครสนใจ ผู้ไม่ทันคิดก็เหมาเอาว่าหลวงพ่อดปากน้ำอวดอูตริบัญญัติขึ้นใช้เฉพาะวิธีการของท่าน

คำว่าธรรมกาย เป็นที่เย้ยหยันของผู้ไม่ปรารถนาดีต่อใคร บางคนก็ว่าอวดอูตริมนุสสธรรม พุดเหยียดหยามว่า ใครอยากเป็นอสุรกาย จงไปเรียนธรรมกายวัดปากน้ำ

ช่วงนี้ก็ทราบถึงหลวงพ่อดปากน้ำเหมือนกัน ท่านยังรับถ้อยคำเช่นนั้น ไม่มีปฏิกิริยาใดๆ แสดงให้เห็น หลวงพ่อพูดว่า “น่าสงสาร พุดไปอย่างไรภูมิ ไม่มีที่มาเขาจะบัญญัติขึ้นได้อย่างไร เป็นถ้อยคำของคนเซอะ” ท่านว่าอย่างนั้น

เมื่อมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่า “ธรรมกาย” เช่นนั้น และพูดไปในแนวที่ทำลายท่าน นิสัยที่ไม่ยอมแพ้ใคร อันมีมาแต่กำเนิด หลวงพ่อดปากน้ำใช้คำว่าธรรมกายเป็นสัญลักษณ์ของสำนักกัมมัฏฐานวัดปากน้ำที่เดียว เอาคำว่าธรรมกายเชิดชู ศิษยานุศิษย์รับเอาไปเผยแพร่ทั่วทิศ และอิทธิพลของคำว่า “ธรรมกาย” นั้นไปแสดงความอัศจรรย์ถึงทวีปยุโรป ถึงกับศาสตราจารย์วิลเลียมต้องเหาะมาศึกษาและอุปสมบท ณ วัดปากน้ำ เป็นคนแรกที่ชาวยุโรปมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในประเทศไทย นายวิลเลียม นี่เป็นชาวอังกฤษ

คำว่าธรรมกายเป็นคำที่ระคายหูของคนบางพวก จึงยกเอาคำนั้นมาเลียดลี เพื่อให้รัศมีวัดปากน้ำเสื่อมคุณภาพ หลวงพ่อดปากน้ำพูดว่า “เรื่องตื้นๆ ไม่น่าตกใจอะไร ธรรมกายเป็นของ

**จริง ของจริงนี้จะส่งเสริมให้วัดปากน้ำเด่นขึ้น ไม่น้อยหน้าใคร
พวกแกคอยดูไปเถิด”** ดูเหมือนว่าไม่มีใครช่วยแก้แทนท่าน

แต่คำว่า “ธรรมกาย” นั้น ย่อมซาบซึ้งกันแจ่มแจ้ง เมื่อ
หลวงพ่อดำปากน้ำได้มรณภาพแล้ว กล่าวคือเมื่อทำบุญ ๕๐ วัน
ศพของพระคุณท่าน คณะเจ้าภาพได้อาราธนา**เจ้าคุณพระธรรม
ทัศนารถ** วัดชนะสงครามมาแสดงธรรม เจ้าคุณพระธรรมทัศน
ารถได้ชี้แจงว่า

คำว่าธรรมกายนั้นมีมาในพระสูตรตันตปิฎก ท่านอรรถาธิบายว่า
ตถาคตสุส วาเสฏฐ เอตัมมกกาโยติ วจัน ซึ่งพอจะแปลความได้
ว่า **“ธรรมกายนี้เป็นชื่อของตถาคต ดูกร วาเสฏฐะ”**

ทำให้ผู้ฟังเทศน์เวลานั้นหลายร้อยคนชื่นอกชื่นใจเป็นอย่าง
ยิ่ง ทุกคนกราบสาธุการแต่เจ้าคุณพระธรรมทัศนารถ และ
ประหลาดใจว่าทำไมเจ้าคุณพระธรรมทัศนารถ จึงทราบประวัติ
และการปฏิบัติของหลวงพ่อดำปากน้ำได้ถูกต้อง

ผู้เขียนเรื่องนี้ก็แปลกใจมาก เมื่อแสดงธรรมจบ ลงจาก
ธรรมาสน์แล้ว จึงถามผู้แสดงธรรมว่า คุณเคยกับหลวงพ่อดำ
ปากน้ำหรือ จึงแสดงธรรมได้ถูกต้องตามเป็นจริง

พระธรรมทัศนารถตอบว่า “อ้าว...ไม่รู้หรือ ผมติดต่อกับ
ท่านมานานแล้ว หลวงพ่อดำปากน้ำข้ามฝากไปฝั่งพระนครแทบ
ทุกคราวไปหาผมที่วัดชนะสงคราม และผมก็หมั่นข้ามมาสนทนา

กับเจ้าคุณวัดปากน้ำ การที่หมั่นมานั้น เพราะได้ยินเกียรติคุณว่ามีพระเณรมาก แม้ตั้ง ๔-๕ ร้อยรูป ก็ไม่ต้องบิณฑบาตฉัน วัดรับเลี้ยงหมด อยากจะทราบว่าคุณมีวิธีการอย่างไร จึงสามารถถึงเพียงนี้ และก็เลยถูกอัคราภัยกับท่านตลอดมา”

เมื่อทราบความจริงเช่นนั้น ทุกคนก็หายข้องใจ ผู้เขียนก็เคยแปลกใจ โดยท่านเจ้าคุณมงคลเทพมุนีเคยพูดถึงเจ้าคุณพระธรรมทัศนารสม่อว่าองค์นี้ใช้ได้ๆ โดยที่ไม่ทราบว่าคุณหมายความว่าอย่างไร

หลวงพ่อดำปากน้ำ**มีวาตะตรงกับใจ** เมื่อจะพูดอะไรก็พูดโดยไม่สะทกสะท้าน และไม่กลัวคำติเตียนด้วย เช่นครั้งหนึ่ง ผู้เขียนเรื่องนี้ได้มาฉันเพลที่วัดปากน้ำ วันนั้นมีประชาชนมาร่วม ใจบริจาคทานแก่ภิกษุสามเณรทั้งวัดเป็นกรณีพิเศษ เมื่อทายกพระเคนอาหารเรียบร้อยแล้ว

มีพ่อค้าตลาดลำเพ็งผู้มั่งคั่งคนหนึ่งไปกราบ และถามว่า “หลวงพ่อบริวารวันนี้มีผู้บริจาคสร้างกุฏิ เพื่อเจริญพระกัมมัฏฐานบ้างไหม” ชาวบ้านไม่น้อยกว่า ๒๐ คนที่นั่งใกล้ๆ ได้ยินคำถามนั้น คิดว่าคงตั้งใจฟังคำตอบของหลวงพ่อดำ ทอดสายตาามองหลวงพ่อดำเพื่อฟังคำตอบ

เวลานั้นข้าพเจ้าผู้เขียน มีทั้งโกรธผู้ถาม ทั้งหนักใจแทนหลวงพ่อดำ และได้มองดูหน้าผู้ตอบ หลวงพ่อดำมีดวงหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส กลับตาลัก ๕ นาที

ครั้นแล้วก็ตอบทันทีว่า “มี”

ผู้ถามได้ ถามย้าต่อไปว่าก็หลัง

ท่านตอบว่า ๒-๓ หลัง และย้าอีกว่าต้องได้แน่

เวลานั้นผู้เขียนฉันทัดดาหารไม่มีรส โกรธผู้ถามว่าช่างไม่มีอรรถาศัย คำถามเช่นนั้นเท่ากับเอาโคลนมาสาตรดหลวงพ่ เมื่อต้องการทราบ ควรถามเฉพาะสองต่อสอง และโกรธหลวงพ่ ว่าช่างไม่มีปัญญาแก้ปัญหาเฉพาะหน้า คิดว่าทำไมนะหลวง พ่ จึงไม่พูดว่า เวลานี้ยังไม่เป็นโอกาสที่จะพยากรณ์คำถามนั้น ที่ตอบออกไปว่าจะมีผู้บริจาคน ๒-๓ หลังนั้น หมิ่นต่ออันตรายนานัก อาจเป็นคำพูดที่ฆ่าตนเองได้ ดาบของตนฆ่าตนเอง

เวลานั้นก็เอาใจช่วยหลวงพ่ ขอให้เป็นผู้บริจาดจริงๆ เกิดเสร็จการฉันทของหวานแล้ว คำพยากรณ์ของหลวงพ่ก็ยังไม่ปรากฏเป็นความจริงขึ้น ผู้เขียนเรื่องนี้นั่งอยู่ด้วยความอึดอัดใจ นึกตำหนิว่าไม่รอบคอบพอ

ได้เวลาอนุโมทนา มีคณะอุบาสกอุบาสิกากลุ่มหนึ่งเข้ามากราบหลวงพ่ บอกว่าศรัทธาจะสร้างกุฏิเล็กๆ อย่างที่หลวงพ่ สร้างไว้แล้ว ลัก ๒-๓ หลัง ประมาณราคา ๓-๔ ร้อยบาทต่อหนึ่งหลัง ขอให้หลวงพ่ช่วยจัดการให้ด้วย ตอนนีหลวงพ่ไม่หวัระะ ยิ้มน้อยๆ พอสมควรแก่กาละ

ครั้นแล้วหลวงพ่อก็เรียกตัวผู้ถามมาบอกว่า “ได้แล้วกฎีกัมมัฏฐาน ๓ หลัง เจ้าของนั่งอยู่นี้” แล้วท่านชี้มือไปยังเจ้าภาพผู้บริจาค ผู้ถามได้กระโดดเข้า ไปกราบที่ตักหลวงพ่อบูดาว่า “ยิ่งกว่าตาเห็น” ผู้เขียนดีใจจนเหงื่อแตก ที่ความจริงมากู้เกียรติของหลวงพ่อไว้ได้

เกรงจะเป็นลูกไม้ จึงหาโอกาสสนทนากับผู้บริจาคว่านัดกับหลวงพ่อไว้หรือว่าจะสร้างกุฏิถวาย ได้รับคำตอบว่าเพิ่งคิดเมื่อมาทำบุญวันนี้เอง เดินมาเห็นกุฏิเล็กๆ สวยดี อยากจะสร้างบ้าง แต่ทุนไม่พอ จึงปรึกษากับพวกพ้องที่บังเอิญมาพบกันวันนี้ เห็นดีร่วมกันจึงได้มอบเงินแก่หลวงพ่อให้จัดการสร้างต่อไป นี่เป็นเรื่องก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ รวม ๒๐ ปี

เมื่ออุบาสกอุบาสิกาครบหมดแล้ว ผู้เขียนจึงได้พูดกับหลวงพ่อดำเนินไป เบื้องต้นยกย่องหลวงพ่อบอกว่าหลวงพ่อยากรรมแม่นยำเหมือนตาเห็น แต่น่ากลัวอันตราย ไม่ควรตอบในเวลานั้นควรจะบอกเฉพาะตัวหรือสองต่อสอง

หลวงพ่อบอกว่าอันตรายอย่างไร

จึงเรียนท่านว่าถ้าไม่เป็นความจริงดังคำพยากรณ์ ชาวบ้านจะเสื่อมศรัทธา

หลวงพ่อบูดาว่า “เรามั่นเชอะ พระพุทธศาสนาแก้ไขหรือธรรมของพระพุทธเจ้าต้องจริง ธรรมกายไม่เคยหลอกลวงใคร”

เมื่อได้ยินดั่งนั้นก็จำต้องนิ่ง และไม่คิดจะถามความเห็นอะไรต่อไป ที่นำมาเขียนไว้นี้เพื่อจะแสดงว่า **ญาณของหลวงพ่อก็คือให้** **ความรู้แก่หลวงพ่อย่างใดในวิถีของผู้ปฏิบัติธรรม** หลวงพ่อ ต้องพูดอย่างนั้น ถ้าญาณไม่แสดงออกจะเอาอะไรมาพูดได้

ผู้เขียน ก็รับเอาความหนักใจแทนมาโดยลำดับๆ หลวงพ่อรู้เต็มอกว่า ผู้เขียนเรื่องนี้ไม่เชื่อวิชาของท่าน และได้เคยพูดกับผู้อื่นหลายคน ว่า “เขาไม่เชื่อเรา” คำว่า “เขา” นั้นหมายถึงผู้เขียนโดยเฉพาะ

หลวงพ่อก็มีเมตตาปราณีเป็นนิสัย ใครเดือดร้อนมาไม่เคยปฏิเสธ ย่อมให้อุปการะตามสมควร **แต่ไม่ชอบคนโกหก ถ้าจับโกหกได้แม้ครั้งเดียวท่านก็ว่าคนนี้เก้** โกหกกระทั่งเราก็คือเป็นคนหมดดี

เช่น คราวหนึ่งมีคนแก่มาเรียนกัมมัฏฐาน มีศรัทธากล้าพอได้ผลแห่งการปฏิบัติบ้าง แต่ยังไม่ถ่องแท้ กลับบ้านลาลูกเมียมาวัดปากน้ำอีก มีปลาแห่งตัวหนึ่งมาถวายหลวงพ่อบอกว่ามีเท่านี้เอง เพราะความยากจน

หลวงพ่อก็หัวเราะชอบใจ พูดว่า “เออ...ให้มันได้อย่างนี้สิน่า นี่แหละเขาเรียกว่าคนรวยแล้ว มีเท่าไรถวายจนหมด เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า นางปุลณทาสีถวายแป้งจี๋ทำด้วยรำแก่พระพุทธเจ้า ต่อมากลายเป็นคนมั่งมี ปลาแห่งของเราตัวหนึ่งราคา

สูงกว่าร่ำมากนัก เป็นกุศลมากแล้วที่นำมาให้” พุดกันไปมาในที่สุดก็ขอร้องให้หลวงพ่อบวชให้ เพราะไม่มีสมณบริวารจะบวช หลวงพ่อก็ได้จัดการให้ ความปรารถนาของเขาเป็นผลสำเร็จอย่างดียิ่ง

เมื่อพระศากยบุตรติยวงศ์ เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชสุธิ พระสมุห์สดได้เป็นพระครูสมุห์ตามขึ้นไป ท่านได้ปกครองวัดมาจนถึง พ.ศ.๒๔๖๔ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร มีพระราชทินนามว่า **“พระครูสมณธรรมสมาทาน”**

แม้ท่านได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร แต่ไม่มีใครเรียกชื่อนั้น เรียกว่าหลวงพ่อเสมอมา บางคนก็ไม่ทราบว่าท่านมีสมณศักดิ์ เพราะภิกษุสามเณรในวัด และคนวัดก็เรียก “หลวงพ่อ” เสียหมด บางคนก็เรียกว่า “เจ้าคุณพ่อ”

นอกจากท่านจะสร้างคนให้เป็นคนแล้ว เสนาสนะก็ได้จัดทำรุดหน้าไป แต่เพราะท่านฝึกฝนในด้านกรรมฐานเสียมาก การก่อสร้างปฏิสังขรณ์ก็ไม่ใคร่สนใจมากนัก ท่านพูดว่า

“สร้างคนนั้นสร้างยาก เรื่องเสนาสนะไม่ยาก ใครมีเงินก็สร้างได้ แต่ความสำคัญต้องสร้างคนก่อน”

๑. กุฎี ๒ แถวสร้างก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชั้นบนเป็นไม้ ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน สร้างคู่กับโรงเรียน

๒. พ.ศ.๒๔๙๓ สร้างโรงเรียนปฏิบัติ เป็นตึกคอนกรีตเสริมเหล็กสูง ๓ ชั้น ยาว ๒๙ วา ๒ ศอก กว้าง ๕ วา ๒ ศอก ลื่นเงินค่าก่อสร้างประมาณ ๒,๕๙๘,๑๑๐.๓๙ บาท (สองล้านห้าแสนเก้าหมื่นแปดพันหนึ่งร้อยสิบบาท สามสิบเก้าสตางค์)

๓. สร้างศาลาโรงฉันพอเหมาะแก่พระภิกษุสามเณร ๕๐๐ รูป ฉันทัดดาหารเข้าเพล เป็นเครื่องไม้มุงสังกะสี พื้นลาดปูนซีเมนต์ ภายในยกเป็นอาสนสงฆ์ มีช่องเดินในระหว่างใต้ ลื่นค่าก่อสร้างประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ บาทเศษ (สี่แสนบาทเศษ)

๔. สร้างกุฏิเป็นตึกคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นตึก ๒ ชั้น พื้นฉาเพดานไม้สัก ทาสีขัดชั้นแล็ก มีห้องน้ำห้องส้วมและไฟฟ้า เป็นกุฏิทันสมัย ราคาก่อสร้างประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ บาทเศษ (แปดแสนบาทเศษ)

๕. ก่อนมรณภาพสัก ๔-๖ เดือน ได้สร้างกุฏิอีกหลังหนึ่ง สูง ๓ ชั้น เป็นตึกคอนกรีตเสริมเหล็กเช่นเดียวกัน มีเครื่องประกอบพร้อม ราคาก่อสร้าง ๓๒๗,๘๔๓.๓๐ บาท (สามแสนสองหมื่นเจ็ดพันแปดร้อยสี่สิบบาทสามสิบสตางค์)

สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ไม่มีงบประมาณ กุฏิบางหลังไม่มีแปลนค่าก่อสร้างทิวขึ้น แล้วแต่ช่างจะเสนอ แต่เมื่อเสร็จแล้ว ก็ได้ขอประณิตไว้สำหรับวัด หลวงพ่อก็ไม่ว่าไร สร้างกุฏิเสร็จแล้ว หลวงพ่อได้สั่งให้พระรูปอื่นอยู่ต่อไป ตัวท่านเองหาได้อยู่อาศัยไม่ เช่น

กฎใหม่ให้พระศรีวิสุทธิโมลี และพระครูปลัดณรงค์เข้าอยู่อาศัย ใครๆ จะอาราธนาให้ขึ้นกฎใหม่ก็ไม่ฟังเสียง ท่านเพิ่งไปอยู่เมื่อก่อนมรณภาพสัก ๓-๔ เดือน ที่จำไปนั้น เนื่องด้วยที่อยู่เดิมมีการก่อสร้างกฎใหม่ใกล้ชิด ท่านไม่ได้ความสงบ จึงจำยอมมาพักที่กฎใหม่และมรณภาพที่กฎนี้

การสร้างคนนั้นเป็นอริยาศัยที่ท่านสนใจ ภิกษุสามเณรรูปใดมีสติปัญญาสามารถ เทียนนำฝากสำนักโน้นสำนักนี้ ให้ได้รับการศึกษาขั้นต่อไป และเพื่อรับเอาขนบธรรมเนียมของสำนักนั้นมาปฏิบัติพอเหมาะสม เป็นการให้สังคมแก่ศิษย์เป็นอย่างดี วางแนวทางให้มีการติดต่อกัน ให้มีสัมพันธ์ต่อกัน ให้แสดงความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

แม้ในคณะธรรมยุติท่านก็ส่งเสริมให้ได้บรรพชาอุปสมบท คือศิษย์สมัครใจก็อนุญาต ไม่มีความรังเกียจ ใครผู้ใด ท่านพูดว่า เรามองกันในแง่ดีจะมีสุขใจ เพียงเท่านั้นก็พอใจแล้ว

สำนักที่หลวงพ่อสันใจเป็นพิเศษ คือวัดเบญจมบพิตร จะทำอะไรก็ต้องอ้างสมเด็จพระสังฆนายกก่อน ต้องการอาราธนามาในการกุศลเสมอ งานเล็กน้อยก็ต้องต้านทานไว้ บางคราวยอมสงบให้ด้วยความไม่พอใจก็มีเหมือนกัน และสมเด็จพระสังฆนายกได้ เมตตาแก่หลวงพ่อดีกว่าปากน้ำอย่างดียิ่งเสมอมา

ความเจริญในด้านสมณศักดิ์ยุคก่อน หลวงพ่อไม่ได้รับยกย่องมากนัก ท่านมาอยู่วัดปากน้ำ ยุคสมเด็จพระวันรัต ดิสุทตเถร วัดพระเชตุพน เป็นเจ้าคณะอำเภอกาฬเจริญ ต่อมาพระราชสุธี (พร้อม ป.๖) วัดสุทัศน์เทพวราราม ลาสิกขาแล้ว

ต่อมาพระสุธรรมมุนี วัดพระเชตุพน ใน ๓ ยุคนี้พระครูสมุห์สตกก็คงได้สมณศักดิ์เป็นพระครูสมณธรรมสมาทานเท่านั้น

เมื่อคณะสงฆ์ปกครองโดยพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔ ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ ตกมาอยู่ในปกครองของเจ้าคุณพระวิเชียรภาว (ฉัตร ป.๕) วัดหนึ่ง อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี หลวงพ่อก็ยังคงเป็นพระครูตามเดิม ที่เป็นดังนั้น เพราะการปกครองของหลวงพ่อยู่่วงแคบ คือเป็นเพียงเจ้าอาวาสพระอารามหลวงตำแหน่งเดียว

อันความจริงหลวงพ่อก็ไม่ได้กระตือรือร้นหรือเที่ยววิ่งเต้น และก็ไม่สนใจในเรื่องเช่นนั้น ท่านสนใจอย่างเดียว คือต้องการให้ภิกษุสามเณรมีการศึกษาดี มีการปฏิบัติและให้ผู้มีศรัทธาเข้าวัดปฏิบัติธรรมให้มากๆ ให้ภิกษุสามเณรมีปัจจัย ๔ บริบูรณ์ เพียงเท่านั้นก็พอใจ

เรื่องที่คณะวัดปากน้ำเดือดร้อนใจอยู่อย่างเดียวในสมัยนั้น คือคณะวัดปากน้ำเห็นต้องกันว่า หลวงพ่อที่เคารพของตน มีคนนับถือมาก กุลบุตรสมัครใจมาบวชปีละหลายสิบคน ทั้งหลวงพ่

ก็มีภูมิพอจะอบรมให้เกิดความรู้ในการปฏิบัติไม่ยิ่งหย่อนกว่าวัดทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌายะ ท่านครองวัดมาแต่ราวปี พ.ศ.๒๔๕๙ มาได้ตำแหน่งอุปัชฌายะเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๐ นับเป็นเวลา ๓๐ ปีเศษจึงได้รับ อันความจริงวัดปากน้ำเป็นพระอารามหลวงย่อมมีสิทธิพิเศษในการได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌายะ แม้ในยุคใหม่ก็มีกฎหมายเปิดโอกาสถวาย เพื่อเกียรติพระอารามหลวง

เมื่อพิจารณาอรรถาัย หลวงพ่อวัดปากน้ำหนักในกตัญญูกตเวทิตาธรรม เมื่อท่านมาปกครองวัดปากน้ำ ได้รับโยมหญิงผู้ชรามาได้ สร้างที่อยู่อาศัยและอุปถัมภ์ด้วยเครื่องเลี้ยงชีวิตเป็นอย่างดีจนตลอดชีวิตของโยม แม้คนอื่นก็เหมือนกัน ท่านย่อมอนุเคราะห์ตามฐานะ

เมื่อสมเด็จพระวันรัต ดิśสทตฺตเถร อาพาธเป็นอวสานแห่งชีวิต หลวงพ่อวัดปากน้ำได้ปฏิการะเป็นอย่างดี โดยจัดอาหารและรังนกจากวัดปากน้ำมาถวายทุกวัน ท่านตั้งงบประมาณไว้วัน ละ ๔๐ บาท พอได้เวลา ๔.๐๐ น. ให้คนลงเรือจ้างมาขึ้นปากคลองตลาด พอถึงวัดพระเชตุพนได้อรุณพอดี สมัยนั้นสะพานพุทธฯ ชำรุดเพราะภัยสงคราม ถนนฝั่งธนบุรีถึงตลาดพลู ยังไม่เรียบร้อยรถโดยสารยังไม่มี การคมนาคมต้องใช้เรือจ้าง หลวงพ่อเพียรปฏิบัติฉลองพระคุณดังนี้เป็นเวลาหลายเดือน เมื่อผู้นำอาหารถวายกลับไปแล้ว ต้องรายงานให้หลวงพ่อทราบทุกวัน

การทำคิลานุปัฏฐากเป็นอวสานปฏิการะนี้ น่าจะให้ผลแก่ หลวงพ่อมากอยู่ เมื่อเจ้าคุณพระพิมลธรรม จานทตต วัดมหาธาตุ หมั้นมาเยี่ยมสมเด็จพระวันรัต ดิสุสทตเถร ผู้กำลังอาพาธหนัก วันหนึ่งเป็นเวลาค่ำแล้ว เจ้าคุณสมเด็จพระวันรัต ได้ขอร้องให้ช่วย แต่งตั้งพระครูสมณธรรมสมาทาน วัดปากน้ำเป็นอุปัชฌายะ ด้วย เจ้าคุณพระพิมลธรรมยินดีและรับรองว่าจะจัดการให้ตามประสงค์ และต่อมาไม่ช้าตราตั้งเป็นอุปัชฌายะแล้ว คณะวัดปากน้ำชื่นชม ยินดี กุลบุตรพากันมาบรรพชาอุปสมบทในสำนักวัดปากน้ำทวีขึ้น

อันเจ้าคุณพิมลธรรม จานทตตนั้น ท่านชอบพอกันมานาน ในส่วนตัว และก็พอใจในการปฏิบัติด้วย ท่านเคยพูดว่าท่านพระ ครูวัดปากน้ำ ถึงมีข้าวอกุศลอย่างไร ก็ยังดีมีคนมาขอปฏิบัติ ธรรมเจริญพระกัมมัฏฐาน ทุกวัดน่าจะทำตามบ้าง

หลวงพ่овัดปากน้ำ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสมณธรรม สมาทาน แต่ พ.ศ.๒๔๖๔ นับแต่นั้นมาเป็นเวลา ๒๘ ปี จึงได้รับ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่ **พระภาวนาโกศลเถระ** ถิ่นพัดยศดพื้นขาว อันเป็นตำแหน่งวิปัสสนาธุระ พ.ศ.๒๔๙๒

การได้สมณศักดิ์ครั้งนี้ นับว่าเป็นด้วยคณะสังฆมนตรีได้ ทราบเกียรติคุณของท่านอยู่บ้าง จึงได้รับคะแนนส่งเสริมเป็นอัน ดียิ่ง พระพิมลธรรม (อาสภเถร) วัดมหาธาตุด้วยแล้ว ส่งเสริมเต็มที่ และได้พยายามส่งเสริมมาทุกระยะกาล เพราะพระพิมลธรรมพอใจ

ในสุปฏิบัตินี้ของหลวงพ่อดปากน้ำ

พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้รับพระราชทานพัดยศเทียบเปรียญ

พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ
ชั้นราช มีพระราชทินนามว่า **“พระมงคลราชมุนี”**

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระ
ราชาคณะชั้นเทพ มีพระราชทินนามว่า **“พระมงคลเทพมุนี”**

เมื่อได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระมงคลราชมุนีแล้ว ต่อมาท่าน
ได้อาพาธเกี่ยวแก่ความดันโลหิตสูง เริ่มแต่เดือนมีนาคม ๒๔๙๙
เป็นต้นมา มีอาการขึ้นๆ ลงๆ พล.ร.จ.เรียบวิภัตติภูมิประเทศ ผู้
อำนวยการโรงพยาบาลทหารเรือ แพทย์ประจำได้มา เยี่ยม
อาการทุกเช้าเย็นและทำการพยาบาลด้วยตนเอง

เมื่อเวลามาเยี่ยมตรวจอาการ อาการของโรคใดที่แพทย์
สงสัย ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญแต่ละสาขามาตรวจรักษา เช่น นาย
แพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางปอด ทางหัวใจ เป็นต้น โดยที่สุดได้เชิญ
คุณพระอัมพันตริกาพาธ ผู้เชี่ยวชาญชั้นเยี่ยมของประเทศไทย
มาตรวจและแนะนำ เพราะท่านผู้นี้เป็นอาจารย์ของนายแพทย์
ทั้งหมดด้วย โรคนี้มันมีแต่ทรงกับทรุด บางคราวก็ทำให้มีความ
หวังบ้าง

การได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระมงคลเทพมุนี
ก็อยู่ในระหว่างอาพาธ อาการของโรคเริ่มจะแสดงว่าหมดหวัง
แต่กำลังใจของท่านยังแข็งแกร่ง

พอเข้าวังรับพระราชทาน ลัญญาบัตรได้ คณะวัดปากน้ำ ก็มีหวังอยู่ว่าจะหายจากโรคสักวันหนึ่ง นั้นเป็นแต่เพียงความหวัง ตั้งแต่เริ่มอาพาธจนถึงมรณภาพเป็นเวลา ๒ ปีเศษ หลวงพ่อไม่ได้แสดงอาการรังทิดใจใดๆ เลย ต้อนรับแขกด้วยอาการยิ้มแย้มเสมอ เวลาจะลุกจะนั่ง ไม่พอใจให้ใครไปช่วยเหลือ ท่านพอใจทำเอง ผู้อื่นคอยตามเพื่อช่วยเหลือเวลาท่านเซไปเท่านั้น

นอกจากโรคดังกล่าวแล้ว ยังมีโรคไล่เลื่อนกำเริบขึ้นอีก ถึงกับต้องไปทำการผ่าตัดที่โรงพยาบาลศิริราชในระหว่างพรรษา แม้กระนั้นท่านก็ไม่ยอมขาดพรรษา ดิฉันมารับอรุณที่วัดปากน้ำจนได้ และได้มาอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ ๒ ครั้ง ได้รับการพยาบาลเป็นอย่างดีทุกแห่ง

เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๐ อาการของโรคกำเริบมากขึ้น ท่านก็คาดว่าจะมรณภาพ จึงได้จัดการมาปนกิจศพโยมหญิงของท่าน เพื่อสนองคุณมารดาในอวสาน เวลานั้นอาการก็หนักมากอยู่แล้ว แต่ด้วยกำลังใจอันเข้มแข็ง จึงพยายามมาบำเพ็ญกุศลได้จนตลอดพิธี

เวลานับเป็นปีๆ ที่กำลังอาพาธ **ท่านได้กำจัดการประมาททุกวิถีทาง** ทุกเวลาเย็น ได้เรียกพระไปทำกัมมัฏฐานใกล้ๆ ท่านเป็นเวลา ๑ ชั่วโมงบ้าง ๒ ชั่วโมงบ้าง หรือเวลาอื่นก็มีเช่นนั้น เวลากลางคืนก็สั่งงานให้พวกปฏิบัติกระทำการกัมมัฏฐาน จิตใจของท่านผูกพันอยู่อย่างนี้ ใครจะชักท้วงประการใดท่านเพียงแต่ฟัง แต่ไม่รับปฏิบัติตามคำชักท้วงนั้น

เมื่ออาหารครบจำท่านได้ ๑ ปีเศษแล้ว วันหนึ่งท่านพูดกับผู้เขียนเรื่องนี้ว่า “เจ็บคราวนี้ไม่หาย ไม่มียารักษา เพราะยาที่ฉันอยู่นั้นมันไม่ถึงโรค”

ท่านเปรียบว่ายาที่ฉันนั้นเหมือนมีแผ่น หินมารองรับกันไว้ ไม่ให้ยาซึมไปกำจัดโรคได้ ท่านบอกว่ากรรมมันบังไว้ เป็นเรื่องแก้ไม่ได้ ท่านพูดแล้วก็ยิ้มด้วยอารมณ์เย็น

ตั้งแต่อาพาธจนมรณภาพ เจ้าคุณพระมงคลเทพมุนีไม่มีอาการครวญครางแสดงอาการเจ็บปวด เว้นแต่ไม่รู้สีกตัว เมื่อได้สติก็กำจัดได้ ไม่จู้จี้บ่นเอาแก่ใคร จะแสดงความไม่พอใจบ้างก็เฉพาะผู้ไม่มาปฏิบัติธรรมกับท่าน การท้วงใยใดๆ ไม่แสดงออก วางอารมณ์เฉย สิ่งใดต้องการถ้ามีก็เอา ถ้าไม่มีก็นิ่งเฉยและยิ้มรับความไม่มีนั้นด้วย

เรื่องอาหารการขบฉันระหว่างอาพาธ ใครทำถวายอย่างไรฉันอย่างนั้น ที่ถูกปากก็ฉันมาก สิ่งใดที่มีผู้ห้ามก็เลิกฉันสิ่งนั้น แม้จะชอบก็ไม่พยายามจะฝืนคำห้ามของบุคคล อันผู้ที่ห้ามนั้นก็คือพี่สาวของหลวงพ่อกเอง บางทีการห้ามนั้นเกิดขัดใจกับผู้เขียนก็มีหลายครั้ง

เป็นอันว่า หลวงพ่อวัดปากน้ำได้ทำพระกัมมัฏฐานและควบคุมการปฏิบัติด้วยตนเอง ตั้งแต่ต้นจนชีวิตเป็นอวสานสมัย

เวลาป่วยไข้ก็ควบคุมและสนใจในการปฏิบัติ ท่านให้ภิกษุมานั่งสมาธิใกล้ๆ ท่านทุกวัน เป็นงานที่หลวงพ่อบ่อยมาก และได้สั่งไว้ว่า

“งานที่เคยทำอย่างไรอย่าให้ทิ้ง จงพยายามกระทำไป และจงเลี้ยงภิกษุสามเณรดั่งเคยทำมา”

